

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Usuteaduskond

Bakalaureusetöö

**Ajaloolise Jeesuse eshatoloogia apokalüptilisus:
tänapäevaste Jeesus-uurijate paradigmade duell**

Risto Prükk
Juhendaja Ain Riistan (dr. theol)

Tartu 2026

Sisukord

Sissejuhatus	3
Meetod	4
1. Apokalüptiline Jeesus	6
1.1. Apokalüptilise paradigma autorid	6
1.1.1. Reza Aslan	6
1.1.2. Geza Vermes	7
1.1.3. Ed Sanders	8
1.2. Apokalüptilise Jeesuse mõisteline ruum	10
2. Mitte-apokalüptiline Jeesus	12
2.1. Mitte-apokalüptilise paradigma autorid	12
2.1.1. Marcus Borg	12
2.1.2. John Dominic Crossan	13
2.2. Mitte-apokalüptilise Jeesuse mõisteline ruum	15
3. Jeesuse kuulutuse kaks palet	17
3.1. Kesktõde	17
3.1.1. James Dunn	17
3.2. Järeldused	19
Kokkuvõte	22
Kasutatud allikad	24
Eschatological Apocalypticism of the Historical Jesus: dueling paradigms	26
Annotatsioon	27
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	28

Sissejuhatus

Tänapäeva Uue Testamendi teadlaste hulgas, kelle uurimisobjektiks on ajalooline Jeesus, valitseb terav vastuolu, mis puudutab ajaloolise Jeesuse kuulutuse eshatoloogiat. Et evangeeliumides leidub kirjakohti, milles Jeesus kõneleb nii Jumala riigi saabumisest tulevikus kui kirjakohti, milles ta käsitleb seda juba saabununa, tõstatab probleemi nende kirjakohtade allikate tuvastamisest. Kas need teineteisele vasturääkivad evangeeliumide kirjakohad põhinevad ajaloolise Jeesuse ütlustel, algkiriku õpetusel või evangeeliumide autorite fantaasial?

Kui mõlemad käsitlused, nii siinviibivast kui tulevases Jumala riigist, pärinevad ajaloolise Jeesuse kuulutusest, on tarvilik proovida mõtestada nende kahe tasandi kokkukuuluvust, milles näivad põrkuvat ootus apokalüptilisest tulevikusündmusest ja tõdemus, et inimese olevikukogemuse taga peitubki juba saabunud Jumala riik. Kui aga ajaloolise Jeesuse kuulutus sisaldas vaid tulevase Jumala riigi ootust või ainult õpetust siinviibivast Jumala riigist, on vaja välja selgitada, kuidas on pärimus võinud Jeesuse kuulutust moondada, et paremini mõista, milline tema algne kuulutus üldse oli.

Käesoleva uurimistöö eesmärk on kaardistada tänapäeva ajaloolise Jeesuse uurijate argumente Jeesuse kuulutuse eshatoloogia apokalüptilisusest ja mitte-apokalüptilisusest, vaadeldes eelkõige, kuidas eri uurijad mõtestavad ja kasutavad mõisteid 'eshatoloogia', 'Jumala riik', 'Inimese poeg' ja 'apokalüptiline'.

Minu uurimisküsimused on järgmised: millised on Jeesus-uurijate seisukohad seoses ajaloolise Jeesuse eshatoloogia apokalüptilisusega? Mis on nende argumendid enda seisukohtade kaitseks ja teiste seisukohtade vastu? Kuidas kasutavad Jeesus-uurijad eshatoloogiaga seotud märksõnu ja kuidas nende märksõnade kasutus erineb eri seisukohtadel olevate autorite vahel?

Uurimistöö allikmaterjaliks on Jeesus-uurijate raamatud, milles uurijad oma seisukohti põhjendavad. Teemakohase kirjanduse mahukuse tõttu aitas teoste valimit koostada uurimistöö juhendaja Ain Riistan. Paraku jäid algselt töös kasutada plaanitud autoritest mõned tähtsad nimed siiski välja, nende hulgas N.T. Wright, Paula Fredriksen ja Dale C. Allison. Käesoleva uurimistöö maht ei võimalda teemat ammendada, kuid pöörab pilgu ajaloolise Jeesuse uurimisvaldkonda lõhestavale probleemile, mida saaks

põhjalikumalt edasi uurida tulevastes teadustöodes. Varasemalt on ajaloolise Jeesuse eshatoloogia apokalüptilisuse teemal olevate uurijate seisukohti käsitlev raamat Robert Millerilt (2001), mida olen kasutanud ka käesoleva uurimise tarvis. Uurimistöö pealkirjas kasutatud sõnapaar „paradigmade duell“ pärinebki just eelmainitud raamatu peatükis Marcus Borgilt (Miller 2001, 33).

Töö põhiosa on jaotatud kolme peatükki, millest esimeses esitan apokalüptilise paradigma autorite seisukohad ja peatüki lõpus võrdlen neid ning võtan need kokku. Teises peatükis, mis on ülesehituselt identne esimesele, esitan mitte-apokalüptilise paradigma autorite seisukohad, peatüki lõpus samuti võrdlen neid ning võtan need kokku. Kolmas peatükk sisaldab esiteks ühe autori seisukohti, kelle ajaloolise Jeesuse eshatoloogia käsitus kuulub küll samasse diskursusesse, millesse teisedki töös käsitletud autorite omad, kuid tema lähenemine ei sobitu täielikult kumbagi paradigmasse, kuna jätab lõpliku vastuse lahtisemaks, kui teised. Seejärel võrdlen ja analüüsin kõiki vaadeldud autoreid kõrvuti, lähtuvalt töö alguses püstitatud küsimustest.

Uurimistöö andmete allikateks on järgmised ajaloolise Jeesuse uurijate raamatud: Reza Aslani 2014. aastal ilmunud „Zealot. The Life and Times of Jesus of Nazareth“, Geza Vermese 2004. aastal ilmunud „The Authentic Gospel of Jesus“, Ed Sandersi 1985. aasta „Jesus and Judaism“ ja 1995. aasta „The Historical Figure of Jesus“, Marcus Borgi 1994. aastal ilmunud „Jesus in Contemporary Scholarship“ ja 2006. aastal ilmunud „Jesus: Uncovering the Life, Teachings, and Relevance of a Religious Revolutionary“, John Dominic Crossani „The Historical Jesus: The Life of a Mediterranean Jewish Peasant“ aastast 1992 ja James Dunni 2003. aastal ilmunud „Jesus Remembered. Christianity in the Making Vol 1“.

Meetod

Kasutasin uurimistöös diskursiivse analüüsi meetodit, mis võimaldab autorite esitatud mõtteid ja argumente käsitleda keelekasutuse tasandil, eristamaks, mil viisil eri autorid kindlal teemal oma seisukohti püstitavad, selle kaudu, kuidas nad mõistetega ümber käivad ning enda ideid tingliku terminoloogiat kasutades teistega ideedega kindlal viisil

suhestavad (Kalmus 2015). Et diskursiivne analüüs on ilma täpsustusteta ebamäärane uurimismeetod, selgitan kuidas ma seda käesolevas töös kasutamiseks kohandasin.

Uurimistöö põhiliseks fookuseks on Jeesus-uurijate eshatoloogiaga seonduvate mõistete kasutamine, seega esimeseks sammuks oli tuvastada teemale kesksed mõisted. Olemasolevasse diskursusesse sisseelamiseks ja kesksete, ehk erinevate autorite poolt Jeesuse eshatoloogia käsitlemisel sageli kasutatavate mõistete tuvastamiseks lugesin teoseid, milles ajaloolise Jeesuse uurijad omavahel justkui kirjavahetuses olid, kordamööda, peatükkide kaupa oma seisukohta avades ja teiste omale vastates. Tegin seda kahe teose põhjal, milleks olid „The Apocalyptic Jesus: A Debate“ (Miller 2001) ning „The Meaning of Jesus: Two Visions“ (Borg ja Wright 2006).

Tuvastanud uurimisküsimustele vastavad kesksed mõisted, asusin andmeid koguma ajaloolist Jeesust käsitlevatest raamatutest, refereerides teemakohaseid seisukohaavaldusi ja argumente, milles varem tuvastatud mõisteid kasutati ning mis nende mõistete kasutust avasid. Seejärel kategoriseerisin autorid nende seisukohtade kalduvuse järgi apokalüptilise ja mitte-apokalüptilise paradigma peatükkidesse, milles otsisin ühisosa ja erinevusi sama paradigma esindajate argumentides ja mõistekasutuses. Lõpuks vaatlesin kogu andmestikku ja kuidas see vastab esitatud uurimisküsimustele.

1. Apokalüptiline Jeesus

Esmalt käsitlen autoreid, kes esindavad arusaama, mille järgi oli ajaloolise Jeesuse kuulutuse eshatoloogiline veendumus apokalüptiline. Nende autorite sellesse peatükki paigutamist põhjendan nende rõhuasetuse tõttu Jeesuse tulevikulise Jumala riigi ootusele, mis autorite järgi Jeesuse kuulutusse tema kaasaegsete arusaamadega dramaatilisest Jumala riigi tulemisest sobitub, ning mis on iseloomulik ka tema õpetaja Ristija Johannese kuulutusele.

1.1. Apokalüptilise paradigma autorid

Selles peatükis annan ülevaate Reza Aslani, Geza Vermese ja Ed Sandersi seisukohtadest.

1.1.1. Reza Aslan

Aslan näeb Jeesuse tegelaskujule rohkelt kaasaegseid paralleele ning peab selle ajajärgu Rooma okupeeritud Palestiinale iseäraseks „apokalüptilist palavikku“ (Aslan 2014, xxiii–xxiv). Ta paigutab evangeeliumide valmimise üpris hilisesse aega (Aslan 2014, xxvi–xxvii). Johannese evangeelium ei ole Aslani arvates eriti usaldusväärne allikas ajaloolise Jeesuse rekonstrueerimiseks (Aslan 2014, 117).

Aslan kasutab mõistet poliitiline apokalüptitsism (Aslan 2014, 115) kirjeldamaks, et Jeesus oli eelkõige juut, seejuures poliitiliste huvidega „Jumala riigi“ suhtes, mis pole taevane, vaid maine riik (Aslan 2014, 118), milles Juudid on Jumala lapsed ja muulased, kelle üle nad valitsevad on samaväärsed koertega (Aslan 2014, 12; Mk 7:27). Jeesus kuulutab samasugust riiki nagu seda tegi revolutsionäär ben Kochba ehk riiki mille ainuvalitsejaks on Jumal ja mille ainsaks seaduseks on Toora (Aslan 2014, 118). Selles eshatoloogilises riigis on Juudid omavahel võrdsed, kogu Iisraeli rahvas üks äravalitu. Ettevalmistustena tuleb seni valitsenud võõrad võimu- ja ühiskonnastruktuurid kõrvale heita, et Jumal saaks nende asemele seada omal maal rõhutatud Iisraeli rahvas, sellest ka „esimesed saavad viimasteks ja viimased esimesteks“ mõte (Aslan 2014, 119).

Vägivallatu Jeesus on hilisem väljamõeldis, ajalooline Jeesus ei olnud radikaalselt vägivalda vastu (Aslan 2014, 120). Jeesuse ütlused, mis kutsusid üles vägivallatusele, kehtisid ainult rahvuskaaslaste kohta. Ettekuulutus, et Messias taasühendab 12 Iisraeli hõimu, nõudis Iisraeli rahva sisest lepitamist, millele Jeesus, valides 12 jüngrit, sümboolselt viitas. Jesaja kuulutuse järgi (Js 11:11–16) on hõimude taasühinemise eesmärgiks sõda naaberrahvaste vastu nende alistamiseks ja purustamiseks. (Aslan 2014, 122–123) Ajaloolise Jeesuse Jumal pärines Heebrea pühakirjast, see oli Jumal, kes oli halastamatu võõrvõimude suhtes ja pole põhjust arvata, et Jeesus eiras neid pühakirja kohti, milles Jumal näitab oma vägivaldset poolt. See on ometigi see sama Jumal, kelle riiki Jeesus kuulutab. Kui Jeesus ütles oma jüngritele, et kes teda tahab järgida, jätku oma mina ja kandku oma risti, oli rist selgelt vägivaldsetes võimuvastastes tegevustes süüdimõistetud kurjategijate hukkamise tööriist. (Aslan 2014, 123–124)

Jeesus ei tulnud seadust hävitama, vaid seda täitma, seega ta ei heida Toorat mitte mingilgi moel kõrvale, vaid taotleb selle otsekohest täielikku elluviimist. Kui Jeesus ütleb: „armasta oma ligimest nagu iseennast“, viitab ta 4Ms 19:18, mille kontekstis on ligimeseks ainult valitud rahva liige, väljendamaks, et juudid ei tohiks omavahel tülitseada – see on üleskutse koostööle. See-eest võõras võim ja võõrad rahvad ei tohi elada valitud rahva maal, ega tohi nendega sõlmida lepinguid (2Ms 23:31–33). (Aslan 2014, 121–122)

Aslan peab evangeeliumides leiduvaid Jeesuse ettekuulutusi oma surma kohta nende rohkuse tõttu laias laastus autentseteks, leides ajaloolise Jeesuse tõsikindluses oma surma üksikasjade kohta kinnitust sellele, et Jeesuse kavatsused olid selgelt suunatud riigivastasele poliitilisele, mässumeelsele tegevusele (Aslan 2014, 124).

1.1.2. Geza Vermes

Vermes peab sünoptilistes evangeeliumides leiduvat „eshatoloogilist diskursust“ (*Eschatological Discourse*) (Mk 13, Mt 24 ja Lk 21) ajalooliselt Jeesuselt pärinevaks, pidades Jeesust ja tema järgijaid inspireerituks juutide apokalüptilisest kirjandusest, eriti Eenoki traditsioonist, oodates kataklüsmilist Jumala riigi saabumist sõdade ja suure kohtumõistmisega (Vermes 2004, 266). Vermese järgi on Jeesuse eshatoloogiline kuulutus meelesparandusest üleskutseks end ette valmistada üsna pea saabuvaks Jumala riigiks, mille ta oma õpetajalt Ristija Johanneselt päris, tõenäoliselt autentne (Vermes

2004, 269). Meeleparandus tähendab enese tahte kooskõlastamist Jumala tahtega, et saada osaks eshatoloogilisest Jumala riigist (Vermes 2004, 225).

Kasutades mõistet eshatoloogia, iseloomustamaks ajaloolise Jeesuse õpetusi, viitab ta kohati selle kokkulangevustele apokalüptilise kirjandusega, tuues sageli välja seoseid esimese Eenoki raamatu ja Jeesuse õpetuse vahel (Vermes 2004, xv, 61). Samas seoseid prohvet Taanieli raamatu 7. peatüki ja prohvet Jesaja 52:13–53:12 Jumala sulasega peab ta algkiriku edasiarendusteks ajaloolise Jeesuse õpetusest (Vermes 2004, 236).

Vermes peab meieisapalvet autentseks Jeesuse palveks, kuid sõnadega „sinu riik tulgu“ palus ajalooline Jeesus tõesti, et Jumala riik juba tuleks, mitte ei õpetanud oma õpilasi oma surmaks ette valmistades paluma, et see saabuks Jeesuse enese taastulemisega (Vermes 2004, 225). Jeesus ootas Jumala riigi saabumist oma eluajal, aimamata, et teda enne seda võidaks hukata (Vermes 2004, 241, 251, 266). Evangeeliumides tegutseva Jeesuse järgi ilmuvad kuningriigi tulles valeprohvetid, kes petlikult väidavad end olevat maailma naasnud Jeesus – Vermes peab seda kuulutust, koos ka Taanieli raamatule viitavate apokalüptilise Inimese poja ütlustega (Vermes 2004, 236) varakiriku lisanditeks, mis tulenevad teistest templi hävinemise aegsetest nähtustest, nagu prohvetlike kuulutajate üleujutus ja kristlaste kohanemine uue olukorraga, kus Jumala riigi tulek viibib (Vermes 2004, 255–257). Kui Jeesus kasutas enese kohta sõnapaari „inimese poeg“, siis selle arameakeelses tähenduses, kõnelemaks üldiselt inimestest või kaudselt iseendast (Vermes 2004, 235).

1.1.3. Ed Sanders

Sanders (1995, 6) ei võta eesmärgiks kirjeldada Jeesust eriliselt värvikalt, vaid silmas pidades teadmatust allikate autentsuse kohta, esitada võimalikult läbipaistval viisil üks tõenäoline ja seega mõneti kuivem Jeesuse rekonstruktsioon. Tunnistades, et Jeesuse mõtted ei ole säilinud tema enese täpsetes sõnades kasvõi juba seetõttu, et meieni pole kandunud ühtegi kirjutist tema omast sulest, vaid tema ütlused on üles kirjutatud aastaid peale ta surma inimeste poolt, kes ise ajaloolise Jeesusega ei olnud kohtunud, ning lisaks ka erinevas keeles kui see, milles Jeesus kõneles, peab Sanders (1995, 4) siiski võimalikuks tuvastada Jeesuse kohta käivast pärimusest autentseid ajaloolise Jeesuse mõtteid, lähenedes Uue Testamendi tekstidele Jeesuse aegse ajaloolise konteksti

teadmiste vastu ihutud terava ja tähelepaneliku kriitikameelega (Sanders 1995, 10). Vaadates tagasi Jeesus-uuringute algusele nendib Sanders, et viimase kahesaja aasta jooksul selginenud arusaam esimese sajandi judaismist annab tublisti lootust ajaloolise Jeesuse sõnumi korrektselt taastamiseks ja mõistmiseks (Sanders 1985, 124). Enim Jeesus-uuringuid edendanud on aga uute ajalooliste Jeesust puudutavate leidude ja teadmiste asemel hoiaku muutus, mis ei pelga küsida kristliku kiriku õpetust kahtluse alla seadvaid küsimusi (Sanders 1995, 2).

Sandersi ajalooline Jeesus paigutub aega ja kohta, mida iseloomustab kontrastsus. Iisraeli rahvas on väike ja väeti, Rooma impeerium ning selle võim suur, kõrvuti hoomamatu rikkus ja lõppematu vaesus – see oli ajaloolisele Jeesusele kahtlemata selge, olles kasvanud väikses Naatsareti külas ajal, mil selle lähistel ehitati suurt ning uhket Sepphorise linna. Jeesus võttis aga nõuks suunata oma kuulutus juudi külaelanikele, sattudes linnadesse harva (Sanders 1995, 12). Lisaks sotsiaalmajanduslikule taustale jagas ajalooline Jeesus oma kuulajaskonnaga ka lootust, et eelmainitud kontrastides ilmsiks saav ebaõiglus lõppeb peagi jumaliku sekkumise abiga (Sanders 1985, 125).

Jeesuse arusaam Jumala sekkumisest ajalukku on otseselt seotud kuulutusega Jumala riigist, ehk korrast, milles ainuvalitsejaks on Jumal (Sanders 1985, 126; 1995, 170). Ilmselt ei olnud aga Jumala riik ilmtingimata ainult siin- või teispoolne, olevikuline ega tulevikuline, vaid seda võis mõista üheaegselt mitmel viisil olemasolevana (Sanders 1995, 171). Jumala riik oli juba praegu teispooluses olemas, kuid siinpoolse maailma jaoks veel lävepakul. Jeesuse ootuste osas selle saabumise üksikasjade kohta saab kindel olla vähemalt selles, et ta arvas Jumala riigi tulevat dramaatilisel moel (Sanders 1995, 182). Jeesuse eshatoloogia ei seisnenud aga maailma täielikus hävinemises, vaid selle jõulises ümbervormimises (Sanders 1995, 183).

Mitmetasandiliselt olemasoleva Jumala riigi käsitluses ei olnud tollase arusaama jaoks midagi uuenduslikku, kuid Jeesuse kuulutus lisas sellele üht-teist (Sanders 1995, 171). Jeesuse arusaam tulevase ajast, mil Jumala riik ehk Jumala valitsus võidutseb maa peal, sisaldas apokalüptilist ootust 12 suguharu kokku tulemisest ja nende üle kohtumõistmist (Sanders 1995, 186). Teiseks omapäraseks rõhuasetuseks on pidusöökid olulisus kuulutuse osana (*ibid.*). Sanders (1995, 179) kahtleb selles, et Jeesus kutsus inimesi oma tegude läbi Jumala riiki looma, pigem kutsus ta inimesi üles oma hoiakut muutma, et olla valmis Jumala riigi tulekuks (Sanders 1995, 188).

1.2. Apokalüptilise Jeesuse mõisteline ruum

Ajaloolise Jeesuse eshatoloogia apokalüptilisena määratlemist pooldavate autorite rõhuasetus lasub Jeesuse kultuurilisel kontekstil, mida iseloomustab apokalüptiliste arusaamade vohamine, väljendudes paljude apokalüptiliste teoste ringlemises. Neis väljendub rahulolematuse ja umbusalduse nii poliitiliste kui vaimsete võimustruktuuride suhtes. Et Jeesus kuulutas peatset lõppu senisele võõra võimule ja maailma korrale, kasutades levinud motiive apokalüptilisest kirjandusest, nagu 12 suguharu kokkukogumine ja jõuline dualistlik õigete ja patuste vastandamine, ning kutsudes üles meelt parandama enne paratamatut Jumala riigi tulemist, nii nagu tema apokalüptiliste ootustega õpetaja Ristija Johanneski, tähendas kaasaegsetele kahtlemata, et Jeesus kuulutab Jumala peatset sekkumist ajalukku. Seda arusaama toetab ka asjaolu, et Jeesus hukati ristil – surm, mis oli ette nähtud just poliitilisele julgeolekule ohtu kujutavatele revolutsioonilistele aktivistidele. Samas vaimus on evangeeliumides kujutatud vägivaldset Jeesuse ajaloolisus kaheldav. Evangeeliumides sisalduvad ettekuulutused Jeesuselt tema surma kohta leiavad siin peatükis vaadeldud apokalüptilise paradigma esindajate poolt erinevaid tõlgendusi. Vermes ei usu, et kirjakohtad pärinevad ajalooliselt Jeesuselt, kuna ootas Jumala riigi tulekut oma eluajal, samas Aslan peab kirjakohti autentseteks, nähes neis argumenti Jeesuse teadliku riigivõimu vastase tegevuse põhjenduseks.

Jeesuse ütlusi Jumala riigi juba saabunud olemise kohta peaks siis tõlgendama lähtudes tema apokalüptilisest ootusest, pidades neid märkideks Jumala Riigi täieliku saabumise algusest. Inimene peaks sellest maailmakorrast ja kõigist siinsetest hüvedest kaugenema, pühendades kogu oma elu seaduse kõige pingsamale järgimisele ja aktiivsele lõpuaja sõnumi levitamisele.

Mõistet 'eshatoloogiline' kasutatakse tähenduses, mis läheneb apokalüptilisusele, see tähendab, et 'eshatoloogiline' maailmapilt kujutab veendumust praeguse maailma korra lõppemisest Jumaliku sekkumise kaudu. Samas ei kasuta ükski autor seda maailma hävinemise ootust sisaldavana, pigem äkilise valitseva korra hävinemise ja maailma tavapärase toimimise peapeale paiskumise ootust kandvana.

Selles peatükis käsitletud autorite teostes esineb mõiste 'Jumala riik' apokalüptilises tähenduses, kui valitsevale maailma korrale vastanduv Jumala ainuvalitsemise poolt iseloomustatav utoopiline reaalsus, kus ainsaks seaduseks on Jumala seadus ja kus ebaõiglus on kõrvaldatud ning ebaõiglased inimesed on karistatud Jumala riiki sissejuhatava viimsekohtu otsuse järgi.

'Inimese poeg' apokalüptilise tegelaskujuna Taanieli ja Eenoki raamatutest Jeesuse enesemääratlusena ei näi siinsetele autoritele ajalooline. Mõiste 'apokalüptiline' esineb eelkõige seoses apokalüptika žanri kuuluvate tekstidega ning neid kasutavate liikumistega seoses, millest üks on ka jeesusliikumine, kuid pigem eelistatakse mõistet 'eschatoloogiline', lisades tarvilike täpsustusi, et vähem kasutada mõistet 'apokalüptiline'.

2. Mitte-apokalüptiline Jeesus

Selles peatükis vaatlen autorite seisukohti, keda pean mitte-apokalüptilise paradigma esindajateks, kuna näevad ajaloolise Jeesuse kuulutusele iseloomulikuks kas Jumala riigi juba siinpoolsusesse saabunud olemist või inimese olulisust Jumala riigi loomisel viisil, mis ei näe selle tulemist ette dramaatilise sündmusena. Oluline kaalutlus autorite mitte-apokalüptilise paradigmaga seostamiseks on, peale nende endi selgesõnalise enesemääratluse, mis vastandub apokalüptilisele paradigmale, et nad näevad apokalüptilisi ootusi mujalt, kui Jeesuselt endalt pärinevatena.

2.1. Mitte-apokalüptilise paradigma autorid

Järgneb ülevaade Marcus Borgi ja John Dominic Crossani seisukohtadest.

2.1.1. Marcus Borg

Borg peab ajaloolise Jeesuse mõistmise kaheks vastandparadigmaks apokalüptilist ja mitte-apokalüptilist, mis on määrava tähtsusega kogu Jeesusega seotud pärandi hindamiseks ja mõistmiseks (Miller 2001, 33). Nende mõlema paradigma keskset mõistet 'eshatoloogia' mõtestab Borg, viidates piibellikule arusaamale, „maailma transformeerumisena“, mitte selle hävimisena (Borg 2006, 252). Apokalüptilisest paradigmast kirjutab Borg kasutades sellele alternatiivset mõistet 'immanentne eshatoloogia' (*immanent eschatology*), mille jõujooni on neli: Jumala riik saabub peatselt, Jumala riigi saabumine on paratamatu, Jumala riik saabub Jumala käe läbi ja Jumala riigi saabumine on dramaatiline sündmus, mis puudutab kõiki ja kõike (Borg 2006, 253). Immanentne eshatoloogia toetub Borgi järgi peamiselt Jeesuse paiknemisele tema õpetaja Ristija Johannese ning tema järgija Pauluse vahele, kes mõlemad ootasid tulevast, apokalüptilist Jumala Riiki, mida ilmselt siis ka Jeesus pidanuks kuulutama, eriti kuna teda samastati apokalüptilise Inimese pojaga, ja väidetavalt tema õpetatud meieisapalvegi väljendab Jumala Riigi peatse saabumise ootust (Borg 2006, 253–254).

Borgi hoiak immanentse eshatoloogia suhtes on, et see väljendab varakiriku ootust Jeesuse teise tulemise suhtes, mitte Jeesuse enda ootust Jumala riigi tulekust. Pilt, mis

kavandub Jeesusest evangeeliumides, ei nõustu ilmtingimata immanentse eshatoloogia arusaamadega, eriti väitega, et Jumala riik on alles tulemas. Tihtilugu kõneles Jeesus Jumala riigist, kui juba siin viibivast reaalsusest, mille tunnistuseks on näiteks Jumala vaimu teod. Samuti on Jeesuse õpetusele iseärane Jumala riigi latentsusest või nähtamatusest kõnelemine, mis on Borgi meelest järjekordseks näiteks Jeesuse kuulutuse vastandumisest immanentsele eshatoloogiale, mille järgi Jumala riigi tulemist ei ole võimalik tähele panemata jätta. (Borg 2006, 255–256)

Käesolevas töös mitte-apokalüptilise paradigmana käsitletavat lähenemist kutsub Borg 'osaluslikuks eshatoloogiaks' (*participatory eschatology*), vastandudes otseselt immanentse eshatoloogia olemuslikule väitele, et Jumala riik saabub Jumala tahtmisel ja tema käe läbi, nii et inimestel pole selles sündmuses mingitki agentsust. Teisisõnu, osaluslik eshatoloogia peab Jumala riigi tulemise tingimuseks võimalust inimestel kaasa lüüa. (Borg 2006, 259) Osaluslik eshatoloogia ei tähenda aga, et ainult inimesed ise peavad vaeva nägema, et Jumala riik tuleks, vaid et Jumala riigi tulemine sõltub inimese ja Jumala koostööst, millele õhutas ajalooline Jeesus üleskutsega järgida teda ehk: „ravitseda, kurje vaime välja ajada, einestada nendega kellega koos oled ja kuulutada Jumala riiki“ (Borg 2006, 259).

Borgi lähenemine ajaloolise Jeesuse kuulutusele tugineb arusaamal, et Jeesuse kaasaegsed mõistsid reaalsust kaheharulisena, millest üks oli siinpoolne ja teine vaimne, mõlemad sama tõelised, tuntavad ja teadmisel põhinevad (Borg 1994, 56). Jeesuse kuulutus Jumala Riigist ei näinud ette siinpoolse reaalsuse peapeale paiskumist, vaid vaimse reaalsuse tunnistamist, milles Jumal on valitseja ja mille olemuslikuks aluseks on „kaastunne ning südamepuhtus“, et see reaalsus saaks läbi seda tunnistavate inimeste ligipääsu siinpoolsesse maailma, nii nagu see Jeesuse enese (ime-)tegudes väljendus (Borg 1994, 57).

2.1.2. John Dominic Crossan

Crossan läheneb ütlustele Jeesusest ja Jeesuselt liigitades erinevad ütlused teemade gruppidesse, hinnates ütluste relevantsust vastavalt sellele, kui mitmes eri allikas sama ütlus esineb. Ütluse vaid ühes allikas esinemine ei pruugi tähendada, et see pole autentne ajaloolise Jeesuse ütlus, kuid kuna puudub võimalus täpselt võrdluseks, on ühes allikas esineva ütluse kasutamine tõendina ajaloolise Jeesuse maailmavaatest väga raskesti

põhjendatav. Seega lähtub Crossan ajaloolise Jeesuse käsitlemisel vaid ütlustest, mis esinevad enamates kui ühes allikas. (Crossan 1992, xxxiii) Crossan keskendub ajaloolise Jeesuse käsitlemiseks peamiselt allikatele, mis pärinevad ligikaudu perioodist 30–60 ja 60–80 e.m.a., kaalutlusel, et alustama peaks algusest, ja osutades taaskord, et hilisemates allikates esinev teave, ei pruugi sugugi vähem autentne olla (Crossan 1992, xxxi–xxxii).

Mõistete 'eschatoloogiline' ja 'apokalüptiline' vahel teeb Crossan selge eristuse, pidades apokalüptilisust eschatoloogia sisse mahtuvaks mõisteks. Eshatoloogiline maailmapilt on seega küll maailma mingil moel eitav, oodates laiemas tähenduses erisuguseid lõppe, kuid mitte ilmtingimata maailma lõppu, mille lähedust just apokalüptiline maailmapilt ligidal olevana tajub. (Crossan 1992, 238)

Esimeseks küsimuseks ajaloolise Jeesuse õpetuse apokalüptilisuse kohta on, et kas Ristija Johannese kuulutus ligidal olevast lõpust, see tähendab tema apokalüptiline kuulutus, sisaldas ka Jeesuse õpetuses? Crossan peab kindlaks seda, et Johannes Jeesuse ristas (Crossan 1992, 234). Et Jeesus aga Johannese kuulutust apokalüptilist sisu säilitades edasi kuulutas, ei ole aga sugugi kindel. Crossan toob välja asjaolu, et kui Johannese kuulutuse kohta on teada, et Jumala riik on selle järgi alles saabumas, siis Jeesuse kuulutus Jumala riigi *juba siin viibimise* kohta on märkimisväärselt erinev (Crossan 1992, 237–238). Et aga Jeesuselt pärinevad ütlused nii juba siin viibivast Jumala riigist, kui ka tulevases Jumala riigist, ei ole Jeesuse ja Ristija Johannese kuulutuse erinevus üksi lõplikult veenvaks argumendiks Jeesuse õpetusest apokalüptilise ootuse puutumise kasuks.

Crossan tõstatab argumendi mitte-apokalüptilise ajaloolise Jeesuse vastu, milleks on, et Jeesus pidi ometi ootama apokalüptilist Jumala riigi saabumist, kuna kõneles endast mõnedes evangeeliumide ütlustes Inimese pojana (Crossan 1992, 238). Esimeseks, ülal välja toodud Vermeselt ammutatud väiteks selle argumendi kummutamiseks on, et 'Inimese poeg' ei olnud Jeesuse sui viiteks Taanieli raamatus figureerivale apokalüptilisele Inimese pojale, vaid oli vaid viis enesest kõnelemiseks kolmandas isikus (Crossan 1992, 242–243). Teiseks probleemiks apokalüptilise Inimese poja seostamisel ajaloolise Jeesusega on allikate vasturääkivus selle osas, mis ütlustes Jeesus endale sel viisil viitas (Crossan 1992, 243). Et allikate kõrval, mis paistavad seostavat Jeesuse naasmist Taanieli raamatus kirjeldatud Inimese poja pilvedel tulemisega, on teised allikad, mis Taanieli raamatu motiividele viidates seostavad Jeesust hoopis Issandaga,

võib Taanieli raamatu seoseid Jeesusega pidada tähelepanuväärse vastuolu tõttu alikirikult, mitte ajalooliselt Jeesuselt pärinevaks (Crossan 1992, 247).

Võrreldes Inimese poja ütlustega on ütlused Jumala riigist korduvad erinevates allikates, seega pühendab Crossan Jumala riigi kästlemisele märksa rohkem tähelepanu (Crossan 1992, 265). Crossan ei pea ajaloolise Jeesuse kuultust Jumala riigi kohta apokalüptiliseks, kuna Jeesuse ütlused ei kasuta Heebrea Piiblis levinud apokalüptilisi sümboleid, vaid vastanduvad sellele. Näiteks Jeesuse tähendamissõna sinepiivakesest, millest kasvanud puul pesitsevad taevalinnud, laenab küll puu motiivist, millel pesitsevad linnud, kuid apokalüptilise tähendusega võimsa Liibanoni seedri on Jeesus muutnud viimase varjus kahvatuva, ja selle kasulikkusele vastanduva, lausa kahjuliku umbrohulise sinepipuuga. (Crossan 1992, 276–278) Jeesuse kuulutus Jumala riigist on seega vastuoluline – Jumala riik on kõikjalolev, aga üldse mitte muljetavaldav. Et Jeesus kõneles Jumala riigist juba kohal olevana, on Crossani jaoks selgelt Ristija Johannese kuulutusega polemiseeriv ja apokalüptilisele ootusele vastanduv (Crossan 1992, 282–283). Johannes ootas suurt sündmust, millega Jumala riik tuleb ja senine maailm hävib, seevastu Jeesus kaugenese oma kunagise õpetaja ootusest, osutades sellele, et Jumala riik on juba siin, aga see on nii ebahuvitav ja isegi häiriv, et keegi seda ei märka.

Crossan arvab, et meieisapalve ei ole ajaloolise Jeesuse poolt õpetatud palve, kuna sellest on liiga mitu versiooni. Samas sisaldab see siiski Jeesuse arusaamu nii Jumalast kui tema riigist, mis ei ole apokalüptiline tulevikuriik, vaid sotsiaalne reaalsus, millesse saab end lülitada – Jumal on isa, kes annab kõigile täpselt tänase vajaduse järgi süüa ja mitte rohkem ning teiste rahaliste võlgade kustutamisele vastatakse samaga. (Crossan 1992, 294)

2.2. Mitte-apokalüptilise Jeesuse mõisteline ruum

Et Jeesuse kuulutuse mõtestamine apokalüptilist ootust sisaldamata on vastanduv ajaloolise Jeesuse uurimise ajalooliselt levinumale paradigmale, mille järgi Jeesus ootas peatset maailma senise toimimise lõppemist, on mitte-apokalüptiliste eshatoloogiaga ajaloolise Jeesuse poolt seisjad silmitsi küsimusega, kuidas oma seisukohta positiivse sõnastusega nimetada. Autorite lähenemine näeb ajaloolist Jeesust eelkõige imettegeva õpetaja, mitte prohvetina. Tema kuulutuse keskmes on küll üleskutse meelt parandada,

kuid mitte tulevase Jumala riigi sunnil, vaid selleks, et saada osa juba olemasolevast ja toimivast Jumala riigist. Jeesuse kuulutus juba saabunud Jumala riigist vastandub kaasaegsete ootustele, seal hulgas tema õpetaja Ristija Johannese kuulutusele ning seetõttu ka tema järgijad, kes apokalüptilistest ootustest pulbitsevas keskkonnas Jeesuse sõnumiga kokku puutuvad, tõlgendavad ekslikult Jeesuse kuulutust maailma lõppu ootavana.

Mõistet 'eshatoloogiline' kasutavad selles peatükis vaadeldud autorid erinevalt. Borgi käsitluses tähendab 'eshatoloogiline' maailma transformeerumise ootusi sisaldavana, Crossan näeb mõistes maailma eitust, mis võib, kuid ei pea ilmtingimata sisaldama ootust maailma lõpu või muutumise osas.

'Jumala riik' tähistab nii Borgi kui Crossani jaoks reaalsust, milles kõrgeimaks valitsejaks on Jumal, kusjuures see reaalsus on samaaegselt olemasolev tavapärase maailmakorraga. Borg võtab Jeesuse kuulutatud Jumala riiki reaalsusena, millesse inimesed saavad siseneda Jeesuse tegudest õppust võttes. Crossan näeb Jeesuse kuulutatud Jumala riiki vastanduvana tema õpetaja Ristija Johannese apokalüptilisele Jumala riigile, kasutades seda kuulutades võimsate apokalüptiliste sümbolite asemel kummalisi metafoore Jumala riigist on hoopis teistsugusena, kui keegi Jeesuse kaasaegne oleks osanud oodata, nii et selle peamine tunnus on tavapärase maailma korra hülgame.

Taanieli raamatus leiduv kuju 'Inimese poeg' ei ole selles peatükis käsitletud autorite meelest ajaloolise Jeesuse poolt samastumist leidnud. Mõistet 'apokalüptiline' kasutavad autorid viidates apokalüptilise žanri teostele ja Jeesus-uuringutes levinud vaatele, mille järgi Jeesus ootas maailma lõpu saabumist, nähes seda ühe eshatoloogilise väljavaatena, mis ajaloolise Jeesuse kuulutuses ei kostnud.

3. Jeesuse kuulutuse kaks palet

Eelnevates peatükkides kohtusime Jeesuse kuulutuse kahe palgega, millest kumbki nõuab kogu evangeeliumides tegutseva Jeesuse suhtes kindlat hoiakut, et läbi näha evangeeliumide autorite loomingulisest lähenemisest ja kohtuda mingi kindla ajaloolise Jeesusega. Samas ei ole ajaloolise Jeesuse eshatoloogia mõtestamisel tekkinud dihhotoomiline diskursus täiesti paratamatu, vaatamata tulisele, kaasahaaravale retoorikale, mis sel teemal kirjutanud autorite teostes valitseb. On ju ometi evangeeliumides kujutatud vastuolulise eshatoloogiaga Jeesus paljudelegi korda läinud, ja kuigi sellise Jeesuse ajaloolisuse aktsepteerimine võib nõuda pingutust, ei ole see võimatu, et ajaloolise Jeesuse kuulutus just selline oligi – apokalüptiline ja mitte-apokalüptiline ühel ajal.

3.1. Kesktee

Tutvunud lähemalt vastanduvate hoiakutega Jeesuse eshatoloogia kohta, on enne võrdleva analüüsini jõudmist veel üks autor, kes on jõudnud järeldusele, et evangeeliumides figureeriv vastuoluliste ütlustega Jeesus ongi kuulutanud Jumala riigi saabumist dramaatilise tulevikulise sündmusena ning samal ajal, et Jumala riik on ka juba saabunud.

3.1.1. James Dunn

Dunn, vaadeldes kõigepealt esimese sajandi juutide seas levinud ootusi Jumala Riigi tuleku suhtes (Dunn 2003, 393–396) ning seejärel neid kõrvutades Uues Testamendis leiduva *eschatoni* ehk lõpu ootusega, et eshatoloogia mõistet ei tohiks nii kergekäeliselt kasutada kogu maailma lõppemise aegadele viidates (Dunn 2003, 398–398). Jumala riik, mida oodati ka kristlaste poolt, ei olnud Dunni hinnangul koht teispooluses, kuhu jumalakartlikud peale *maailma* lõppemist suunduvad, vaid siinpoolne, mille tulemine tähendab *ajastu* lõppu ja algavat uut ajastut, mil Iisrael on vaba võõra võimust ning seda valitseb Jumal ise (Dunn 2003, 399).

Dunn näeb ka paratamatuna segaduse tekkimist mõiste 'apokalüptiline' kasutamisel ajaloolise Jeesuse vaadetest rääkides, pidades paslikuks seda võimalusel vältida ja kasutada 'eshatoloogia' mõistet tinglikkuse kiuste. Et mõistet 'apokalüptiline' ja selle tuletisi on mõtestatud koolkonniti erinevalt, tähistamaks nii ilmutusi taevasfääridest või maailma lõpust, kuid ka üldisemalt maailmavaadet või ideede pundart, mis ootab ajastu või ajaloo lõppu, kutsub see tõenäoliselt esile ettearvamatuid ja soovimatuid seoseid. (Dunn 2003, 401)

Asjaolu tõttu, et Jeesus on kõnelenud Jumala riigist nii tulevana kui juba kohal viibivana, vajab Jeesuse vastuoluline kuulutus selle ühtse tervikuna mõistmiseks tähelepanelikku pilku kummalegi vastandlikule poolele, nii kuulutusele tulevasest, kui kuulutusele juba siin viibivast Jumala riigist (Dunn 2003, 405). Tulevase Jumala riigi ootust kannab ilmselt juba Jeesuse esimese põlvkonna jüngrite poolt kasutatud meieisapalve, mis annab tunnistust ootuse kuuluvusest ajaloolise Jeesuse kuulutusse (Dunn 2003, 410). Dunn peab autentseteks ajaloolise Jeesuse ootusteks Jumala riigi suhtes, et seda juhatab sisse Jumalik kohtumõistmine, taastamaks õiglus radikaalsel viisil – esimesed saavad viimasteks ja vastupidi (Dunn 2003, 414–415), ja et enne Jumala riigi peatset saabumist ägeneb õigete kannatus (Dunn 2003, 417). Jumala riigi juba kohal viibimise märgiks Jeesuse kuulutuses on arusaam, et Jumal on saatnud oma Vaimu, kelle väe läbi tehtud tunnustähed, nagu vaimude välja ajamine ja muud tervendamised, demonstreerivad Jumala riigi võitu üle Saatana valitsuse (Dunn 2003, 457). Jeesuse võimu peeti Jumalalt pärinevaks ja Jumala nii otsest sekkumist siinpoolsesse maailma lõpuaegade märgiks, märgiks, et Jumala riik on juba saabunud (Dunn 2003, 460).

Selle kohta, kas Jeesus oli käesoleva töö mõistes apokalüptiline või mitte, Dunn lõpliku vastust ei anna, kuid nähes Jeesuse kuulutuses Jumala riigist ajastu lõppemise tunnete ohutamist kindlate väiteliste ettekuulutuste asemel, paistab Dunn paigutavat ajaloolise Jeesuse apokalüptilise ja mitte-apokalüptilise mõtlemise piirile, mõlemat poolt puudutavana, ilma kummastki loobumata teise kasuks (Dunn 2003, 487).

3.2. Järeldused

Pean apokalüptilise ja mitte-apokalüptilise paradigma eristust õnnestunuks, kuna vaadeldud autorite näitel ei seisne Jeesuse eshatoloogia määratlemine vaid meetodist sõltuvas ajalooliste ürikute uurimise tulemuses, vaid ka uurija alguspunktis ehk kuidas ta mõtestab erinevaid mõisteid, mis käesolevas uurimuses vaatluse all ka on. Vastandus on tõesti paradigmaatiline, kuna täiesti adekvaatsete uurimismeetodite rakendamisel saadud tulemused mõjutavad tervikpilti ajaloolisest Jeesusest läbi ja lõhki, nii et jääbki vaid nentida, et juba Schweizeri tõstatatud probleem ajalooliste Jeesuste paljususest ja samanäolisusest uurijatega on paraku jätkuvalt aktuaalne, sarnasused on aga peidetud mujale, kui üldisesse maailmavaatesse ja eetikasse (vt ka Riistan 2011, 95)

Jeesuse eshatoloogia apokalüptilisuse osas vastandseisukohtadel olevate uurijate mõistete mõtestamine on kohati ootuspäraselt erinev, kuid mõnede mõistete puhul leidub ka ühist mõistmist. Mõiste 'Inimese poeg' osas on käesolevas uurimistöös käsitletud autorid üldiselt ühel meelel, et ilmselt ajalooline Jeesus samastumiseks Taanieli raamatus kirjeldatud pilvedel saabuva tegelasega seda nimetust enese kohta ei kasutanud, kuid kui ta ka sõnapaari kasutas, siis selle arameakeelses 'mina' tähenduses.

Mõiste 'Jumala riik' osas on üksmeel, et see tähistab Jumala valitsust. Samas on teravaid erinevusi selle osas, mida Jeesus 'Jumala riiki' kuulutades silmas pidas, näiteks, kas Jeesuse arusaam 'Jumala riigist' kattub Ristija Johannese arusaamaga? Mõlemad pooled peavad Jeesust Ristija Johannese õpilaseks ning Ristija Johannese kuulutuse apokalüptilisuses kahtlusi ei ole, kuid kui apokalüptilise eshatoloogiaga Jeesuse paradigma pooldajad toetuvad nende kahe inimese kuulutuse sisu järjepidevusele, siis mitte-apokalüptilise paradigma autorid peavad nende vahelist 'Jumala riigi' mõtestamist erisuguseks. Apokalüptilist Jumala riigi tulemist kuulutavate õpilase ja õpetaja järjepidevuse argumenteerimine on üpris hõlbus, eriti kui õpilase enese järgija, Paulus, oma kirjades selgelt apokalüptilist ootust väljendab. See, et keskmine lüli, Jeesus, oma õpetajale vastandub, kasutades siiski sama mõistet 'Jumala riik', ning et tema järgija Paulus oma õpetaja kuulutust hoopis valesti on tõlgendanud, nõuab mitte-apokalüptilise paradigma pooldajatelt enamat selgitamist.

Crossan osutab esiteks Jeesuse tähendamissõnadele Jumala riigist, mis käsitlevad seda juba saabununa, kui Ristija Johannes kuulutab selle saabumist tulevikus ning teiseks

asjaolule, et Jeesus kasutab Jumala riigi kirjeldamiseks ebatavalisi paralleele, mis vastanduvad Jumala riigi võimsa ja kohutava saabumise ootusele ning selle teadvustamise vältimatusele, kõneledes sellest hoopis kui paljudele märkamatuks jäävast teisest, tõelisemast maailma tasandist. Borgi Jumala riigi käsitus erineb Crossani omast ja sarnaneb Sandersile ning Dunnile, tuues välja, et Jumala riigi tulevikulisus ja olevikulisus ei olnud esimese sajandi juutidele sugugi vastuoluline idee – Jumala valitsus ongi taevas juba olemas, siinpoolsusesse veel täielikult kohale jõudmata, kuid läbi Jumala vaimu tegude annab märku peatsest saabumisest.

Kõige omapärasem siin esitatud Jumala riigi käsitlustest Jeesuse kuulutuses on Aslani oma, kes Jeesust rõhutatult poliitiliselt meelestatud prohvetiks pidades väidab, et Jeesuse kuulutust Jumala riigist kannab piibellikul kuningate ajal kehtinud võimustruktuuri taastumise ootus, kuid siiski apokalüptiliste sündmuste saatel, loomulikult Jumala initsiatiivil ja Tema tegude läbi. Sellest tõstatub oluline küsimus Jumala riigi siinpoolsuse-teistpoolsuse suhte ning apokalüptilisuse ja mitte-apokalüptilisuse skaala seosest. Ehkki apokalüptiline Jumala riigi käsitus on täielikult sõltuv teistpoolsuse sekkumisest siinpoolsetesse asjadesse, on apokalüptilise paradigma järgi lõpp-punktiks Jumala riigi siinpool viibimine, olgu see nende kahe sfääri pörkumise, või teistpoolsuse siinpoolsusesse tungimise kaudu – igal juhul näeb apokalüptiline ootus ette selle suurejoonelisel viisil sündimist. Mitte-apokalüptilise paradigma järgi kestab aga teistpoolsuse ja siinpoolsuse näiline eraldatus edasi, kuid kuulutus Jumala riigist osutab sillale, mis eralduse ületab ja võimaldab mõlemapoolse liikumise, nii et inimesed saavad siinpoolsuses olla osa teistpoolsusest, ilma siinpoolsusest lahkumata ja Jumal saab olla tegev siinpoolsuses ilma siinpoolsuse terviklikkust segamata, vaid selles osaledes.

Viimast vaatlust arvesse võttes on eriliselt tabav siinsete autorite 'eshatoloogia' mõiste mõtestamiste seast Crossani oma, osutades selle maailma eitamise aspektile. Et Jeesuse eshatoloogia apokalüptilisuse osas üksmeel puudub, veel enam, kahe paradigma argumendid on usutavad, kuid mitte lõplikult veenvad, et teist poolt täielikult võita, näib, et tulisest debatist kompromisside otsimine on parim, mis teha saab, et üritada arvestada ajaloolise Jeesuse võimalikkustega. Crossani 'eshatoloogia' definitsioon arvestab rohkemate ajalooliste Jeesustega, kui definitsioon, mis välistab muu kui apokalüptilise ootuse, nagu Borgi definitsioon. Samas saab seda täiendada paljude siin käsitletud autorite arusaam esimese sajandi juutide maailmapildist, mis ei välista mitmetasandilist

tõelisust, võimaldamaks ehk jõuda 'eshatoloogia' mõisteni, mis aitab mõista ajaloolise Jeesuse eri palgeid ilma välistamata tema vastuolulisi külgi, millesse tuleb loomulikult ettevaatlikkusega suhtuda.

Käesolevas töös ohtrat kasutust leidnud mõiste 'apokalüptiline' leiab käsitletud autorite teostes tagasihoidlikumat kasutust, peamiselt kirjeldamaks Jeesusaegset kultuurikonteksti. 'Apokalüptiline' sisaldab suurejoonelisuse mõõdet, mis väljendub Jumala maailma sekkumise ootuses ning seostub apokalüptika žanri liigitatud teostes kirjeldatud taevaste nägemuste ja ennustustega. Oluline on ka ära märkida, et apokalüptika žanr, mille hulka liigituvad nt Etioopia Eenoki raamat ja Taanieli raamat, ei olnud loomulikult žanrina määratletud aastatuhandete eest, vaid on uuemal ajal loodud kategooria sarnaseid motiive sisaldavate teoste kokku koondamiseks. Ilmne on uurimiseluse debati osas ettevaatlikkus, millega apokalüptilisi motiive käsitletakse, vältimaks ekslikku järeldust, et motiivide olemasolu tähendab ka liikumise eshatoloogia apokalüptilisust (vt ka Hanson 1992, 281). See ettevaatlikkus pole täheldatav ainult mitte-apokalüptilise paradigma autorite poolt, kes motiive pigem isegi mitte-apokalüptilisteks ümber mõtestavad, vaid just apokalüptilise paradigma autorite poolt, kes küll motiive Jeesuse kuulutusele iseloomulikeks peavad, kuid rajavad oma argumendi peamiselt kultuurikontekstis valitsevate ootuste seostele Jeesuse isikuga.

Kokkuvõte

Uurimistöö eesmärgiks oli välja selgitada, millised on apokalüptilise ja mitte-apokalüptilise paradigma põhilised argumendid ajaloolise Jeesuse eshatoloogia apokalüptilisuse kohta ning kuidas kasutavad eri seisukohtadel olevad autorid teemale keskseid mõisteid 'eshatoloogia', 'Jumala riik', 'Inimese poeg' ja 'apokalüptiline'. Kogutud andmetest joonistuvad välja mõlemale paradigmat iseloomulikud põhilised argumendid ning autorite vahelise mõistelise ruumi kirjusus.

Apokalüptilise paradigma peatükis olid vaatluse all: Reza Aslan, kelle käsitluses oli Jeesuse kuulutus suunatud ainuüksi juutidele ning Jumala riik poliitliselt radikaalne reaalsus, mille saabumine pidi toimuma suurejoonelisel viisil, Geza Vermes, kelle järgi oli Jeesuse kuulutus Ristija Johannese kuulutuse jätk, kuulutuse keskmes on meelearandus, et end Jumala riigi tulekuks valmis seada ning viimaks Ed Sanders, kelle järgi oli Jeesus pingelises poliitilises keskkonnas tegev eshatoloogiline prohvet, kelle kuulutuse keskmes oli ootus Jumala dramaatilisest sekkumisest maailma ebaõigluse kõrvaldamiseks. Paradigma keskseteks arusaamadeks on Jeesuse kuulutuse järjepidevus Ristija Johannese kuulutusega, ootus Jumala riigi tulemisest dramaatilisel viisil ja Jeesuse kuulumine kaasaegsesse judaistlikku keskkonda, kus olid levinud apokalüptilised ootused, mida ka Jeesus kandis.

Mitte-apokalüptilise paradigma peatükis käsitlesin Marcus Borgi ja John Dominic Crossani seisukohti. Borgi järgi oli ajaloolise Jeesuse eshatoloogia keskmes üleskutse inimestele osaleda Jumala riigi töös, kuulutades seda Jumala vaimu tegusid tehes, Jeesuse eeskujul. Crossan peab ajaloolise Jeesuse kuulutust vastanduvaks oma õpetaja Ristija Johannese kuulutusele, kuulutades Jumala riigi suurejoonelise saabumise asemel hoopis Jumala riigi juba kohal olemist, millest saab osa võtta hüljates ühiskondlikud väärtused kõrgemate, Jumala riigi väärtuste kasuks. Mitte-apokalüptilise paradigma keskseks arusaamaks on, et Jeesuse eshatoloogia erines kaasaegsete seas levinud apokalüptilistest ootustest, rõhutades Jumala riigi kohal viibimist ja selles osalemise võimalust siinpoelses elus.

Autoriks, kes ei sobitunud ei apokalüptilisse ega mitte-apokalüptilisse paradigmasse oli James Dunn, kes nägi Jeesuse kuulutuse vastuolu Jumala riigi juba siin

viibimise ja saabumise vahel lahendatavana nii, et Jeesus kuulutas tõesti Jumala riigi juba kohal viibimist Jumala vaimu maailmas olemise kaudu ning ootas ka Jumala riigi täielikku saabumist, kuid ei ole võimalik kindlaks teha missugust saabumist Jeesus ootas.

Mõistet 'eshatoloogia' mõtestasid autorid erinevalt, Crossan maailma eituse kaudu iseloomustatavate maailmavaatelistel seisukohtadel katusmõistena, Borg ja Sanders arusaamana Jumala maailma ajalukku sekkumise kaudu maailma ümbervormimisest, kuid Borg näeb Jeesuse kuulutuses olulisena inimese osalemist maailma ümber vormimises. Vermes kasutab mõistet 'eshatoloogia' viitamaks õpetusele maailma lõppemisest ja Aslan tähistamiseks vana ajastu lõppemist ja Jumala riigi valitsemise ajastu algamist. Dunn kasutab 'eshatoloogia' mõistet kõnelemaks ajastu, mitte ilmtingimata maailma lõpust.

Mõiste 'Jumala riik' osas ollakse üksmeelsed, et see tähendab korda, milles valitseb Jumal, kuid selle korra ilmnemise osas ollakse eri arusaamadel. Aslan peab Jeesuse kuulutatavat Jumala riiki poliitiliseks korraks, milles Iisraeli rahvas valitseb teisi rahvaid, Iisraeli rahvast aga Jumal ise. Vermes mõistab Jeesuse kuulutust Jumala riigist apokalüptiliseks ootuseks riigist, kuhu saavad vaid need, kes on meelt parandanud nii nagu tema õpetaja Ristija Johanneski kuulutas. Sanders peab Jeesuse kuulutatud Jumala riiki ka Jeesuse enda poolt osaliselt teadmata korda, millele eelneb viimne kohus. Borgi arvates kuulutas Jeesus Jumala riiki reaalsuseks, milles saab osaleda igaüks, kes Jeesust järgib ja Jumala vaimu tegusid teeb, ning et see on olemasolev paralleelselt tavareaalsusega. Dunni käsitus sarnaneb Borgi omale, kuid inimese olulisuseta Jumala riigi teoks tegemisel. Crossan kirjeldab Jeesuse kuulutatud Jumala riiki reaalsuseks, millest alternatiivse hoiaku omaksvõtmise teel on võimalik osa olla.

Mõiste 'Inimese poeg' osas valitseb üldiselt üksmeel, et Jeesus ei kasutanud seda tiitlit enese samastamiseks apokalüptilise Taanieli raamatu tegelaskujuga, Crossan ja Vermes rõhutavad, et kui ta seda kasutas, siis arameakeelse sünonüümina sõnale 'mina'. Mõistet 'apokalüptiline' kasutati kirjanduse kohta, milles sisalduvad apokalüptilised nägemused senise maailma lõpust või taevarännakutest, samuti esimesel sajandil levinud maailma lõpu ootustest kõneledes.

Kasutatud allikad

- Aslan, Reza. 2014. *Zealot. The Life and Times of Jesus of Nazareth*. London: The Westbourne Press.
- Borg, Marcus J. 1994. *Jesus in Contemporary Scholarship*. Valley Forge: Trinity Press International.
- Borg, Marcus J. 2006. *Jesus: Uncovering the Life, Teachings, and Relevance of a Religious Revolutionary*. New York: HarperOne.
- Borg, Marcus J., Nicholas T. Wright. 2007. *The Meaning of Jesus: Two Visions*. New York: HarperOne.
- Crossan, John D. 1992. *The Historical Jesus: The Life of a Mediterranean Jewish Peasant*. San Francisco: HarperSanFrancisco.
- Dunn, James D.G. 2003. *Jesus Remembered. Christianity in the Making Vol 1*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Hanson, Paul D. 1992. „Apocalypses and Apocalypticism: Introductory Overview“. *The Anchor Yale Bible Dictionary*, toimetanud David Noel Freedman, 279–282. New York: Doubleday.
- Kalmus, Veronika. 2015. „Diskursusanalüüs“, *Sotsiaalse Analüüsi Meetodite ja Metodoloogia õpibaas*, toimetanud Mai Beilmann. <https://samm.ut.ee/diskursusanalys/>. Vaadatud 20. veebruaril 2026.
- Miller, Robert J. 2001. *The Apocalyptic Jesus: A Debate*. Santa Rosa: Polebridge Press.

Riistan, Ain. 2011. Ajalooline Jeesus: teaduse probleem religiooni kontekstis.
Dissertationes theologiae Universitatis Tartuensis 22. Tartu: Tartu
Ülikooli Kirjastus.

Sanders, Ed P. 1985. Jesus and Judaism. Philadelphia: Fortress Press.

Sanders, Ed P. 1995. The Historical Figure of Jesus. London: Penguin Books.

Vermes, Geza. 2004. The Authentic Gospel of Jesus. London: Penguin Books.

Eschatological Apocalypticism of the Historical Jesus: dueling paradigms

Summary

The aim of this thesis is to inquire into the discourse on eschatology of the historical Jesus, specifically through the dichotomy commonly used in the field, of the apocalyptic and the non-apocalyptic nature regarding the proclamation of the historical Jesus. This thesis looks at the arguments commonly used in the paradigms and how different authors used common terminology constructing their arguments in the field of historical Jesus' research. The methodological approach taken is discourse analysis, focusing on the use and definitions of 'eschatology', 'Kingdom of God', 'Son of Man' and 'apocalyptic'.

This thesis draws from works written by Reza Aslan, Geza Vermes, Ed Sanders, all of whom are looked at in the first chapter „Apocalyptic Jesus“; Marcus Borg and John Dominic Crossan, discussed in the second chapter „Non-Apocalyptic Jesus“; and lastly James Dunn, in the third chapter „The Two Faces of the Historical Jesus' Proclamation“ as he couldn't be categorized in either of the previously mentioned chapters due to his view considering both apocalyptic and non-apocalyptic understandings of Jesus' message. The third chapter ends with discussing all of the previously mentioned authors' arguments and answering the research questions of this thesis.

The thesis concludes that the division of an apocalyptic paradigm and non-apocalyptic paradigm correlates with some common arguments for either of the two sides. The apocalyptic paradigm emphasizes continuity between the proclamation of the historical Jesus and his teacher John the Baptist. The non-apocalyptic paradigm on the other hand focuses more on the differences between the two, seeing the part of Jesus' teaching regarding the Kingdom of God having already arrived as signifying a non-apocalyptic shift from John to Jesus. The use and definitions of 'eschatology', 'Kingdom of God', 'Son of Man' and 'apocalyptic' vary slightly between the authors.

Annotatsioon

Uurimistöö vaatleb ajaloolise Jeesuse uurijate argumente ja mõistete kasutust seoses Jeesuse eshatoloogia apokalüptilisusega, lähtudes valdkonnas tekkinud eristusest apokalüptilise ja mitte-apokalüptilise paradigma vahel. Uurimistöös kasutati meetodina diskursusanalüüsi, keskendudes valdkonna autorite poolt kasutatud eshatoloogiaga seotud mõistetele. Töö sisaldab põgusat ülevaadet Reza Aslani, Geza Vermese, Ed Sandersi, Marcus Borgi, John Dominic Crossani ja James Dunni seisukohtadest ning nende argumentide ning mõistekasutuse võrdlust. Uurimistöö tulemuseks on kummalegi paradigmale iseloomulike argumentide rõhuasetuste ja autorite vaheliste erineva mõistekasutuse tuvastamine ning uurimistöö järeldeb, et apokalüptilise ja mitte-apokalüptilise paradigma eristus on leidudega kooskõlas, kuid erandjuhtumid ei ole välistatud.

Märksõnad: ajalooline Jeesus, apokalüptiline, eshatoloogia, Jeesus-uuringud, diskursusanalüüs.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Risto Prükk,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Ajaloolise Jeesuse eshatoloogia apokalüptilisus: tänapäevaste Jeesus-uurijate paradigmade duell“, mille juhendaja on Ain Riistan, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Risto Prükk

01.05.2026